

Bernardine Evaristo

**MANIFEST:
NIKDAR ODNEHATI**

prevedla
Katja Zakrajšek

*Simonu Prosserju, ki je že od leta 1999
moj urednik in založnik, ki je od mene
od nekdaj zahteval največ, kar zmorem,
ki je vztrajal z mano, tudi ko se to
finančno ni obrestovalo, ki ni nikdar
hotel, naj kaj omilim ali naj bom v
svojem pisanju bolj konvencionalna,
in ki je mojim tveganim knjigam vselej
ponudil dom. Moj booker je tudi njegov.
S hvaležnostjo.*

*»Nisem se šparal za pot nazaj.«
iz filma Gattaca Andrewa Niccola*

Opomba prevajalke

V Manifestu za oznako »black« uporabljam dva prevedka, ob nevtralnem evfemizmu »temnopolt_a« tudi citatni »črn_a«. V desetletjih, ki jih zajema Manifest, se je tozadevna jezikovna raba spremenila. Razen tega kot samoopredelitev ta beseda v angleščini pogosto nosi političen naboj v smislu eksplicitnega izrekanja in obravnavanja zgodovine afriških diaspor in sodobnih izkušenj njihovih pripadnic_kov, in v prvoosebni pripovedi avtorice Manifesta ta dimenzija ni mogla umanjati. »Črni in azijski« (včasih razširjeno v »črni, azijski in drugih etničnih manjšin«, s kratico BAME) pa je v Veliki Britaniji pogosta krovna oznaka za rasizirane manjšine, npr. v literaturi, o položaju katerih piše tudi Evaristo.

UVOD

Nagrada booker, ki sem jo leta 2019 prejela za roman *Dekle, ženska, druga_i*, mi je »čez noč prinesla uspeh« – po štiridesetih letih poklicne umetniške poti. V moji karieri ni manjkalo dosežkov in priznanj, nisem pa bila široko znana. Roman se je znašel na vrhu prodajnih lestvic, vrstili so se prevodi in požel je pozornost, kakršne sem si za svoje delo že dolgo želela. V nešteti intervjujih sem razlagala, po kakšni poti sem po tolikšnem času dosegla ta vrhunec. Rekla sem, da se počutim neustavljivo, ker sem namreč uvidela, da sem to res bila, vse odkar sem pri osemnajstih odšla od doma, da bi si sama utrla pot v svet. Razmišljala sem o tem, da lahko izvore svojega ustvarjanja najdem v svojem otroštvu, kulturnem ozadju in vplivih, ki so oblikovali moje življenje. Večina ljudi, ki se ukvarja z umetnostjo, ima vzornike in vzornice – pisateljice, umetnike, ustvarjalke – pri katerih so se navdihovali, a kaj so tiste druge prvine, ki položijo temelje naši ustvarjalnosti in nas v karieri usmerjajo? Ta knjiga je odgovor, ki ga na to vprašanje ponujam zase; prinaša vpoglede v zapuščino, ki sem jo podedovala, in v moje otroštvo, v moj življenjski slog in odnose, izvore in naravo mojega ustvarjanja ter v moje osebne razvojne in aktivistične strategije. Za tiste, ki so moja besedila spoznali šele na tem

sveže osvojenem vrhu, pričujoča knjiga razkriva, kaj sem morala vložiti v to, da sem vztrajala in se razvijala; za tiste pa, ki se že dolgo borijo in ki bi lahko v moji zgodbi prepoznali svojo – upam, da vam bo v spodbudo na vaši lastni poti k doseganju ciljev, ki ste si jih zadali.

Tu je torej: *Manifest: Nikdar odnehati*: spomini in razmišljanja o mojem življenju.

Ena

ān (staroangleško)

eni (jorubsko)

a haon (irsko)

ein (nemško)

um (portugalsko)

*zapuščina prednikov, otroštvo,
družina, korenine*

Kot pripadnice in pripadniki človeškega rodu v sebi nosimo vsak svojo zgodovino. Zanima me, kako me je moja sodoločila kot človeka in kot pisateljico. Vem, da izhajam iz celih rodov ljudi, ki so se selili iz dežele v deželo, da bi si ustvarili boljše življenje, ljudi, ki so se poročali prek namišljenih konstruktov meja ter umetnih barier kulture in rase.

Moja angleška mama in nigerijski oče sta se spoznala na commonwealthskem plesu v središču Londona leta 1954. Ona je študirala za učiteljico na nunskem katoliškem učiteljišču v Kensingtonu; on se je učil za varilca. Poročila sta se in imela v desetih letih osem otrok. Kot otroka se me je držala etiketa »mulatke«, tako se je takrat namreč reklo dvorasnim osebam. Tako kot ta so vse tovrstne oznake – zamorec, barvanec, črn, mešane rase, dvorasen, temnopolt – v svojem času splošno sprejete, dokler jih ne zamenjajo druge. Zdaj razumemo, da rasa v resnici ne obstaja – ni biološko dejstvo – in da se razlikujemo le v enem odstotku svoje DNK. Razlike med nami niso nič znanstvenega, temveč so stvar drugih dejavnikov, npr. našega okolja. Vendar pa je rasa nekaj, kar ljudje doživljajo na lastni koži, zato je še kako pomembna. To, da razumemo, da je rasa nekaj namišljenega, ne pomeni, da teh kategorij ne potrebujemo več – ne še.

Pojem »črne Britanke« je v mojem otroštvu veljal za protislovje. Britanci v temnopoltih niso videli so-državljanov, ti pa so se dostikrat istovetili z državami, od koder so prihajali. Sama nikdar nisem imela druge izbire, kot da se imam za Britanko. Tu sem se rodila, tu sem živela, čeprav mi je bilo jasno predočeno, da, ker nisem bela, ne spadam zares sem. Nigerija pa je bila nekaj oddaljenega, dežela, od koder je prišel moj oče in o kateri nisem vedela ničesar.

O sorodstvu po mamini strani vem dosti več kot o sorodstvu po očetovi. Pred nedavnim sem ugotovila, da moje korenine v Britaniji segajo tri stoletja v preteklost, do leta 1703. Pomagalo bi mi, če bi to vedela že kot otrok, saj bi tako imela močnejši občutek pripadnosti, pa tudi municijo proti tistim, ki so takrat meni in vsem drugim temnopoltim govorili, naj gremo nazaj tja, od koder smo prišli.

Saj ne, da bi bile britanske korenine predpogoj za to, da spadaš sem; idejo, da so, moramo spodbijati, kjer koli se pojavi. Državlanske pravice niso omejene na pravice po rojstvu, poleg tega pa se ta vprašanja od nekdej še dodatno zapletajo, ko govorimo o ljudeh, ki so veljali za »podložnike« britanskega imperija, niso pa bili deležni »državljanstva«.

Vem, da so genetske analize kontroverzne, saj pri različnih ponudnikih pride do različnih rezultatov, odvisno od njihovih podatkovnih bazenov, me pa vseeno fascinirajo. Moja genetska analiza pri Ancestry DNA, ki zaobseže osem rodov prednikov, takole razgrinja domnevno etnično sliko mojih prednic in prednikov: »Nigerija: 38 odstotkov; Togo: 12 odstot-

kov; Anglija, severozahodna Evropa: 25 odstotkov; Škotska: 14 odstotkov; Irska: 7 odstotkov; Norveška: 4 odstotke.« (Le za Škotsko in Norveško ne vem, s kom bi ju povezala.)

Toda čeprav sem po poreklu ravno toliko bela kot črna, ko me ljudje pogledajo, v meni vidijo mojega očeta, ne pa mame. Dejstvo, da se ne morem opredeliti kot belka, če bi tako želela (saj ne, da bi), je skozin-skoz iracionalno in zgolj ponazarja, da je sama ideja rase absurdna.

Rodila sem se leta 1959 v Elthamu in odraščala v Woolwichu – oba sta v južnem Londonu. Ker sem bila ženskega spola, delavskega razreda in temnopolta, so mi bile načrtane omejitve, še preden sem sploh odprla usta in zajokala od šoka, da me je izvrglo iz amniotskega ugodja maternice, kjer sem devet mesecev lebdela v sanjavo čutni harmoniji s svojo stvarnico. Moja prihodnost ni obetala – usojeno mi je bilo, da me bodo videli kot podčloveka: podložno, podrejeno, obstransko, zanemarljivo – pravo pravcato subalterno.

Ko sem se rodila, je bilo v britanskem parlamentu le 14 poslank, proti 630 poslancem, kar pomeni, da je bilo 97 odstotkov tistih, ki so obvladovali državo, moških. Naša družba je bila torej patriarhalna. To ni mnenje, temveč dejstvo. Ženski glasovi in specifični interesi v zvezi z materinstvom, zakonsko zvezo, zaposlitvijo ter spolno in reproduktivno svobodo so bili na ravni

oblikovanja politik le redko slišani, pa tudi drugod v državi ni bilo dosti žensk na vidnih, vodstvenih oziroma odločevalskih položajih. Danes je v britanskem parlamentu približno tretjina poslank.

Leto po mojem rojstvu je tabletko ženskam omogočila več svobode in nadzora nad tem, kaj počno s svojim telesom, vendar pa je bilo treba počakati še šestnajst let, preden je leta 1975 zakon o enakem plačilu in spolni diskriminaciji prepovedal diskriminacijo proti ženskam.

Upravičeno lahko domnevamo, da sem dedinja zgodovinske družbene zapostavljenosti žensk. Moja mama, rojena leta 1933, je bila v duhu svojega časa kot ženska vzgojena za to, da se bo podrejala bodočemu možu in postavljala njegove potrebe nad svoje. In res se je pokoravala družbenim normam, ki so zahtevale, naj se uklanja avtoriteti mojega očeta, dokler ni v sedemdesetih letih feminizem drugega vala začel oporekati takim družbenim pogledom in jih premikati; takrat je, po navdihu štirih najstniških hčera, ki so odraščale v svobodnejših časih, začela uveljavljati svojo voljo. Po triintridesetih letih zakona se je naposled osamosvojila od mojega očeta.

Po očetu, nigerijskem priseljencu, ki ga je v »matično deželo« leta 1949 prinesla ladja britanskega imperija, sem podedovala barvo polti, ki je določila, kako me bodo videli tam, kjer sem se rodila, se pravi kot tujko, nekoga od zunaj, inozemko. Ko sem se rodila,

tudi diskriminacija na podlagi barve kože še ni bila protizakonita; šele čez dolga leta je britansko pravo z zakonom o rasnih odnosih polno sprejelo antirasiistično doktrino, od njegove prve različice iz leta 1965, ki je prepovedala rasizem v javnosti, pa do tiste iz leta 1976, s katero je zakon končno postal celovitejši.

Ko je oče pripotoval v Britanijo, je bil tu vseprisoten še en mit – o manjvrednosti Afričanov kot divjakov, ki je bil v obtoku vse od začetka imperialnega projekta in čezatlantske trgovine s sužnji. Oče je bil iz krajev, ki so bili skoraj stoletje predmet kolonialnih pritiskov in osvajanj. Britanski imperij si je prizadeval ohranjati pri življenju mit, da civilizira barbarske kulture, v resnici pa je bil neverjetno donosen kapitalističen projekt.

Medtem ko je povojno priseljevanje s Karibov za časa generacije ladje *Windrush* dobro dokumentirano in raziskano, s tovrstnimi afriškimi zgodbami ni tako. Je pa med enimi in drugimi dosti podobnosti. V trenutku, ko je oče kot mladenič stopil na britanska tla, mu je družba surovo iztrgala njegovo predstavo o lastni individualnosti in moral si je nadeti vsiljeno identiteto – postal je vidno utelešenje celih stoletij negativnega in izkrivljenega upodabljanja. Britanija je rekrutirala ljudi iz kolonij, da bi zapolnila vrzeli zaradi izgub v drugi svetovni vojni. In tako je oče torej prispel iz svoje domovine, kjer je bil le človeško bitje med človeškimi bitji, in namesto, da bi bil kot sin imperija tod deležen dobrodošlice, ga je pričakal nebrzdani rasizem stare šole.

Rodila sem se tudi prav nizko v britanski razredni hierarhiji, sistemu, ki je ljudem pogojeval kakovost življenja in možnosti in katerega vplivi še kar vztrajajo, čeprav je zdaj bistveno več prehajanja med družbenimi razredi. Nona, babica po materini strani, je bila šivilja. Mamin oče Leslie je bil raznašalec mleka. Njegova družina je nekoč imela mlekarno. Moja mama, njun edini otrok, je obiskovala samostansko gimnazijo. Ko je končala učiteljske in postala učiteljica, kar je bil eden od redkih poklicev, ki so bili v petdesetih dostopni izobraženkam, je bila na dobri poti, da se povzpne v srednji razred. Vendar pa je zaradi poroke z Afričanom brž zdrknila na dno družbene lestvice. V nekem smislu je mama postala črna po svojem možu, ko so prišli otroci, pa še po krvnih vezeh: »častna črnka«, če hočete.

Mama vedno pravi, da se je, ko je spoznala mojega očeta, zaljubila v njegov značaj in ni opazila njegove polti. Imela ga je rada in imela je rada svoje otroke, bili smo njeno življenje. To je bilo edino, kar je zanjo kaj štelo, ne pa rasistične nebuloze, češ da so nekateri ljudje manj ljudje od drugih.

Moj oče je bil nigerijskega in afrobrazilskega porekla. Bil je dvojček; njegova sestra je umrla pri porodu prvega otroka, še preden je odšel v Anglijo. Imel je tudi dve dosti starejši polsestri, o katerih ne vem ničesar, in prav tako starejšega polbrata, ki je prišel v Britanijo leta 1927, zaživel v Liverpoolu, se poročil z Irko (katere družina se ji je zato za vedno odrekla) in imel tri hčere.

Oče se je rodil v francoskem Kamerunu, odraščal pa je v Lagosu, takrat glavnem mestu Nigerije. Njegov oče Gregorio Bankole Evaristo je bil med povrnjenci iz Brazilije, ki so v Zahodno Afriko prišli po zelo pozni ukinitvi brazilskega suženjstva leta 1888. Da pa bi bil tudi sam suženj, je po mojem malo verjetno. V Nigeriji je Gregorio delal kot carinik, kar mu je najbrž prinašalo določen ugled, imel pa je tudi hišo v lagoški brazilski četrti. Ko sem jo v zgodnjih devetdesetih obiskala, so mi lastniki brž pritekli pokazat prodajno pogodbo, sklenjeno z mojo babico Zenobio, za vsak primer, če sem prišla uveljavljat lastništvo – po petdesetih letih.

Gregorio je Zenobio, svojo drugo ženo, menda spoznal v samostanu. Očitno se tam ni izobraževala, saj je bila nepismena. Hranim uradno listino z odtisom njenega palca namesto podpisa. Ganljivo mi ga je videti – materialna sled njenega neponovljivega vzorca grebenov in dolin. Ker v Nigerijo nismo hodili, ona pa ni bila nikdar v Angliji, se nisva spoznali. Še danes ne vem skoraj ničesar ne o njej ne o dedu, ki je umrl še pred očetovim rojstvom. Oče o svoji mami ni znal povedati kaj več od tega, da je bila prijazna duša.

Edina babičina fotografija, ki smo jo premogli v družini, mi je od nekdaj veliko pomenila. Mislim, da jih ima na fotografiji nekaj čez dvajset, lepo je oblečena, mogoče za svojo poroko. Videti je debelušna, prisrčna, prikupna, dostojanstvena, a sramežljiva. (V nasprotju z njo sama nisem nikoli dajala vtisa sramežljivosti. Bog ne daj.) Prav pred nedavnim mi je nekdo podaril sliko, na kateri je babica proti koncu življenja;

osupnilo me je, kako se je spremenila. Vpričo njenega upadlega, zaskrbljenega, tragičnega ostarelega obraza se mi je njena idealizirana podoba, ki me je spremljala cela desetletja, razbila na drobne kosce. Zenobia je ovdovela kakšnih štirideset let predtem, očetova sestra dvojčica je bila mrtva in moj oče se je izselil v Anglijo, ne da bi ji kaj rekel, da mu ne bi poskusila preprečiti odhoda, niti ji ni pisal, ne ko je prispel ne kdaj pozneje. Morda se je sramoval tega, kako je odšel. Ko se je poročil z mojo mamo, je ona prevzela odgovornost za dopisovanje s taščo, ki je odgovarjala prek pisarja. Žal pa njena pisma ne razkrijejo ničesar o tem, kdo je bila ali kako je živela.

Ko je babica leta 1967 umrla, je nekdo v Nigeriji, ki je bil v stiku z njeno družino, pisal očetu in ga obvestil:

Sem človek, ki spoštuje svoje starše, kot se spodobi, še posebej mamo, ki je tako skrbela zame, ko sem bil majhen, in tvoja pokojna mama mi je povedala, da se, odkar si odšel, nisi nič brigal in zanimal zanjo, to je zelo grdo in zdaj je konec in z veliko žalostjo ti sporočam, da je tvoja mama umrla 5. tega meseca in bo pokopana 11.

Ko je dobil to pismo, je bilo prvič in zadnjič, da smo očeta, ki nas je otroke držal tako na kratko, videli jokati. Morali smo iz kuhinje, pa smo se nagneti na vrtu pred oknom in nejeverno kukali skozenj, da bi se prepričali na lastne oči. Od nepremagljivosti do ranljivosti v tistem enem trenutku. Mislili smo, da je oče brez čustev, zdaj pa je bil pred nami dokaz, da jih

ima. Namesto, da bi nas spravljal v jok, je zdaj trpel sam. Ko zdaj razmišljam o tem, mi je jasno, da oče ni bil trdosrčnež, kot smo ga doživljali, temveč človek, ki svojih čustev ni znal izražati. Bridkost ob materini smrti pa ga je premagala – izguba, nemara krivda, zavest, da je ne bo nikdar več videl.

Pri osmih otrocih, mlajših od deset let, ki jih je moral živeti, si oče ni mogel privoščiti, da bi se vrnil domov na pogreb. Po tistem z njegovo nigerijsko družino nismo imeli stikov vse do leta 1984, ko sem ga vprašala, če ima v Nigeriji kakšen naslov, in je izbrskal naslov sestrične, ki jo je nazadnje videl pred odhodom. Pisala sem ji in spravila prepis pisma, v katerem sem moledovala: »Obupno si želim izvedeti kaj o svojih sorodnikih, tetah, stricih, bratrancih in sestričnih in tako dalje – ki jih nisem nikoli videla niti slišala zanje.«

Ta sestrična je bila že zelo v letih. V njenem imenu je odpisala njena hči in povedala, kako se je razveselila novice, da je moj oče še živ. Napisala je, da je njena mati »bruhnila v jok, ker se je že povsem odpovedala upanju, da bi se ji tvoj oče kaj oglasil ... Zapela je, zaplesala in potem še pomolila.«

Oče se je v Nigerijo vrnil šele v zgodnjih devetdesetih, štiriinštirideset let po tistem, ko je odšel. Domov sem ga peljala skupaj z mamo; sama sem šla tja že leto predtem. Moji starši so se medtem ločili, prodali družinsko hišo, in lahko je nastopil kot premožen mož. Od Nigerijcev očetove generacije, ki so migrirali v Anglijo, se je pričakovalo, da se vrnejo bogati. Sicer so osramotili družino in obveljali za zgube. V kolonijah

je veljal mit o »z zlatom tlakovanih« cestah v Britaniji in tisti, ki so ostali v domačih krajih, si še predstavljati niso mogli, kako težko je onim, ki so se znašli v osrčju imperija.

Edina Gregorjeva fotografija, ki jo premorem, kaže elegantno oblečenega moškega s kraljevsko držo, ki izžareva moč in avtoriteto. Njegov spoštovanje vliva-joči izraz je podoben očetovemu.

Žal mi je, da so mi očetovi predniki razen njegovih staršev neznani. Ko sem obiskala Nigerijo, so mi povedali, da ljudje ne marajo govoriti o mrtvih, kar pri raziskovanju ni ravno v pomoč. Naj je bil očetov položaj v domovini kakršen koli, v Britaniji se je izučil za varilca in delal po tovarnah. Pripadal je, kot temu rečem, rjavemu priseljskemu razredu svojega časa. Tudi če bi bil jorubski princ, za kar so se tačas radi izdajali njegovi vrstniki, ko so osvajali lahkoverne Angležinje, bi mu mesto v družbi še vseeno določala rasa in položaj pritepenca, kar ga je uvrščalo še pod beli delavski razred. Rjavi priseljski razred dvajsetega stoletja je veljal za razred zase, ki se je izmikal ekonomskim dejavnikom. Še danes kategorija delavskega razreda predpostavlja, da si bel, kakor da bi bilo kaj protislovnega v tem, da si rjav in pripadnik delavskega razreda.

Čeprav pravim, da sem se rodila v delavski razred, je bila stvar, kot pogosto je, bolj zapletena. Oče je bil pripadnik rjavega priseljskega razreda, vendar sta

mamina izobrazba in poklic veljala za meščanska, čeprav so bili njeni starši iz delavskega razreda. Naša družina je finančno težko shajala. Ker se je mama vrnila k poučevanju šele, ko je njen najmlajši šel v šolo, sta z očetom vzgojila osem otrok zgolj z očetovo tovarniško plačo. Moji starši so izobrazbo postavljali na prvo mesto in nekako jim je uspelo, da so mojemu najstarejšemu bratu plačali nekaj let zasebne šole. Še vedno se spominja, kako so morali nekoč v razredu po vrsti na glas brati iz priljubljene rasistične otroške knjige *Zgodba o malem Črnem Sambu* (1899), v kateri nastopajo Sambo in njegov oče Črni Džambo in mama Črna Mambo. Sambo je bila v Britaniji in Ameriki rasistična žaljivka z dolgo brado, mambo džambo pa slabšalna oznaka za afriške jezike, ki so veljali za nesmiselno žlobudranje. Ko je bil moj sedemletni brat, edini nebel otrok v razredu, prisiljen brati iz te rasistične knjige, je ves razred bruhnil v krohot. Tega ni nikoli pozabil.

Moji starši so nekaj svojim otrokom plačali tudi obiskovanje katoliške samostanske osnovne šole, ki je bila priročno v sosednji stavbi. To je bila polzasebna šola, ki jo je delno financirala cerkev, vendar je zahtevala letni prispevek v višini deset funtov. Oče, ki je odraščal v kulturi barantanja, kjer je cena vedno stvar dogovora, se je z nunami pogodil za skupinski popust, tako da so nam namesto desetih funtov po otroku računale samo šest. Eton to ravno ni bil.

Kot otroci smo bili vedno kot iz škatlice – mami je še danes v ponos, kako ji je uspevalo, da je bila vsa osmerica urejena od nog do glave – in naša hiša čista,

čeprav čudaška in razpadajoča. Starši so bili na svojem, kar sicer zveni precej zavajajoče, saj stanovanjsko posojilo pravzaprav pomeni petindvajsetletno zadolženost. Mogoče sem bila zato v mladih letih tako alergična na stanovanjska posojila.

Ko smo bili otroci dovolj stari, so nam določili razpored čiščenja, da smo vsako soboto dopoldne po dva in dva počistili hišo od vrha do tal, pa tudi dnevni razpored za pomivanje in brisanje posode. Že od malega smo si sami pripravljali zajtrk in pri enajstih letih smo si začeli sami prati in likati. Nič čudnega, da smo vsi odrasli v zelo samostojne ljudi.

Kot dvorasen, rjavopolt otrok v skoraj povsem belskem okolju sem neogibno izstopala, ker sem bila videti drugače od večine. Da te opazijo, je eno, čisto nekaj drugega pa je, če se do tebe grdo obnašajo.

Moja družina je bila tarča zmerljivk, ki so jih otroci kot papige ponavljali za rasističnimi starši, pa tudi napadov na našo hišo; huligani so nam tako redno metali opeke skozi okna, da nam je bilo jasno, da bo okno po menjavi brž spet v črepinjah. Oče je storilce zasledoval in jih dobesedno vlekel njihovim staršem domov, da bi mu poplačali škodo. (Danes tega ne bi smel.) Kot otroka te tolikšna sovražna nastrojenost globoko prizadene, ne znaš pa tega intelektualizirati oziroma artikulirati. Čutiš se osovražena, čeprav nisi naredil ničesar takega, da bi si to zaslužil, pa mi-

sliš, da je nekaj narobe s tabo, namesto da je nekaj narobe z njimi.

Otrok ima potrebo po občutku varnosti, po občutku pripadnosti, a če te sodijo vnaprej, še preden sploh odpreš usta, tega občutka ni. Zdelo se mi je krivično, saj sem se v sebi počutila enako kot moji beli prijateljčki in prijateljice. Imeli smo radi isto glasbo in televizijske oddaje, dihali isti zrak, jedli enako hrano, enako čustvovali – človeško. Sčasoma sem okrog sebe vzpostavila samozaščitno polje, ki mi je ostalo vse do danes.

Moje družine ni doletel noben drug od tedaj priljubljenih tipov napada, »sosedskih dobrodošlic«, ki so jih doživljale druge rjave družine in med katerimi so bile molotovke, inovativno rabljeni iztrebki ali mrtve podgane na hišnem pragu. Sosed, ki je živel naravnost čez cesto, se je ob pogledu na nas vedno namrščil in nam ni naklonil niti besede v pozdrav. Dosti drugih sosed in sosedov je bilo čisto v redu, čeprav se nismo družili z njimi. Oče je vse svoje življenje v Britaniji prebil s kladivom ob postelji, še potem, ko ga ni več potreboval. Če bi mu zakon to dopuščal, bi imel pištolo. Vse od trenutka, ko je stopil z ladje, s katero je priplul iz Lagosa v Liverpool, se je soočal z odprtim rasističnim nasiljem. Kot nekdanji najstniški bokсар in jorubski bojevnik, kot si ga rada predstavljам, se je napadalcem postavil po robu. Leta 1965 je tožil sosedu, ki je pustil svojemu psu, da se nam je ponečedil na vrtu. Ko ga je oče opozoril na to, ga je oni ozmerjal s črno kanaljo, se zakadil vanj in naščuval še psa. Oče je

hotel pretep končati, a se je rasist zrinil za njim v hišo, šel nadenj in spet sta se zravšala.

Ko to pišem, imam pred sabo očetovo pričevanje s sodišča o tem incidentu, natipkano na velike pole tankega papirja, ki so ga leta obarvala v sepijo. Ne glede na vse, kar je oče doživel, se ni nikdar imel za žrtev trpljenja, temveč za borca, ki vrača milo za drago. Taka sem tudi jaz, le da svoje bitke bojujem z besedami. Ni mi vseč, če me hoče kdo ugnati; v tem je bil oče moj vzornik. Ne začenjam preprirov in nasploh se izogibam konfliktom, čeprav sem v svojih dvajsetih znala vzkipeti. Če pa se me kdo loti, hočem imeti zadnjo besedo in jo tudi imam.

Tisti teoretično verni duhovniki v naši rimskokatoliški fari niti enkrat niso naklonili besede moji krepostni katoliški mami in njenemu rjavemu naraščaju, ko smo se zbirali pred cerkvijo po maši, ko se vsi združijo in duhovnik kot priljubljen, od vseh zaželen gostitelj frfota sem ter tja in šarmira župljane ali pa vsaj svoje ljubljence med njimi, priliznjence, ki ga ob večerih vabijo v goste k bogato obloženi mizi. Superzvezdniški papež je bil seveda predaleč, tako da so bili ti duhovniki, rokerski bogovi, še najboljši približek. Pravcati družabni vrtinec za nečastite gospode, ki smo jih, ko smo se šli k sveti spovedi spovedovat svojih »grehov«, dostikrat dobili pijane. V soboto ob enajstih dopoldne, ko smo govorili z njimi skozi mre-

žast lesen zaslon spovednice, je od njih puhtel zadah po alkoholu.

Ti duhovniki niso niti enkrat izkazali zanimanja ali ponudili podpore edini temnopolti družini med njihovimi ovčicami. Mama je nekoč šla k enemu po nasvet, kako naj nima več otrok, ko pa cerkev nasprotuje kontracepciji. Rekel ji je, da je kontracepcija prepovedana, torej je ne sme uporabljati, čeprav je imela večina takratnih župljank le po dva ali tri otroke in je bilo jasno, da uporabljajo kontracepcijo.

Mama se spominja duhovnika, kanonika, ki je obiskal bolnišnico, ko je čakala na porod svojega osmega in zadnjega otroka. Ko mu je povedala, kje živi, je poizvedel, ali je to blizu »tiste hiše, v kateri živijo črnuharji«, saj se mu ni niti sanjalo, da je otrok v njeni maternici eden prav tistih črnuharjev. Mamo, ki je zvesto sledila cerkvenim naukom, so odkrito rasistične besede iz klerikovih ust zelo pretresle. Danes je ugled katoliške duhovščine v več pogledih nepopravljivo omadeževan, takrat pa so jih verniki obravnavali kot polbogove in tako so se tudi nosili.

Nekoč pozneje se je eden od župnijskih duhovnikov končno oglasil pri nas na pastoralnem obisku. Mama je bila že šestnajst let zvesta župljanka in se je tega zapoznelega znamenja, da jo njeni lokalni verski voditelji le sprejemajo, iz srca razveselila, nakar je ugotovila, da je prišel zato, da bi jo pregovoril, naj našo hišo proda cerkvi. Prvotno je spadala k sosednji samostanski šoli. Šola potrebuje več prostora, je rekel in lakomno mlatil mamine paštetno-kumarične sendviče.

Doma nam je bila hinavščina katoliške duhovščine kristalno jasna, in ko smo dopolnili petnajst let, po desetih letih obiskovanja nedeljske maše, je vsak od nas otrok dobil izbiro, ali bo še hodil ali ne. Drug za drugim smo za vedno zapustili cerkev; čez čas nam je sledila še mama.

Oče nam z brati in sestrami ni približal naših nigerijskih korenin, ampak nas je, kadar nas je kaj zanimalo, na kratko odpravil. Ko smo odrasli, je pojasnil, da je bilo to namerno, da bi se lažje vključili v britansko družbo. Resnica pa je ta, da ni imel časa, potrpljenja in smisla za to, da bi osem otrok različnih starosti učil o svoji kulturi ali jih učil svojega jorubskega jezika. Kdo pa bi to zmožel, pri toliko otrokih? Sam jezik je težaven za učenje, če nisi iz dneva v dan obkrožen z jorubsko govorečimi. Pozna več tonov in vsak lahko spremeni pomen besede, tako da nekatere pomenijo čisto različne stvari. Tako na primer beseda *oro* lahko pomeni prijatelj, mesto, daritev ali palica; beseda *ogun* pa lastnina, zdravilo, vojna, amulet ali dvajset, za povrh pa je še ime božanstva v jorubskem panteonu. Pred leti sem poskusila z večernimi tečaji jorubščine, pa nisem prišla dosti dlje kot do štetja do deset.

Oče nam je le redko pustil, da bi se igrali kje drugje kot doma, prav gotovo pa ne na ulici, čeprav se je takrat veliko otrok smelo prosto potepati naokrog brez premnogih upravičenih strahov in omejitev našega časa. Nekoč smo res dobili kolo, ker pa je bilo eno

za vso osmerico, je bila to precej odvečna pridobitev. Moj mož se spominja otroštva v predmestju, kjer je smel zjutraj od doma, z malico za s sabo, in je po ves dan prebil v parkih v igri s prijatelji ter se pred nočjo vrnil domov. Sliši se blaženo, in zanj je res bilo. Na srečo smo imeli vsaj velik vrt, kjer smo se lahko zdivjali.

V nekaterih pogledih mi je otroštvo skalil neizogibni kulturni trk s priseljencem, ki je svoje predstave o vzgajanju otrok prinesel iz povsem drugačne kulture od tiste, v katero so se rodili njegovi. Z vidika Nigerijca, rojenega v dvajsetih letih 20. stoletja, naj bi otroci v družbi starejših molčali, in če so se pregrešili proti njegovemu vojaško strogemu režimu, je morala slediti kazen. Na našo nesrečo nismo živeli v Nigeriji, kjer je bilo to pravilo, temveč v Britaniji, kjer je šeškanje že izumiralo. Strahu, ki nam ga je vcepil, pa tudi ni odtehtal z izkazovanjem ljubezni ob drugih priložnostih. Ko sem ugotovila, da moje sošolce za njihove prestopke doma samo okregajo, sem to občutila kot strahotno krivico. Živela sem v strahu pred njim, pred kuhalnico, ki jo je uporabljal za manjše prekrške, ter pasom, ki ga je imel za tiste resnejše. Mama ga je rotila, naj nam prizanaša, vendar ni mogla kaj dosti proti avtoriteti oge, glavarja, družinskega patriarha.

V britanski družbi mojega predmestnega otroštva ni bilo ničesar, kar bi podpiralo razumevanje črnosti kot nečesa pozitivnega, razen glasbe, ki je prihajala iz Amerike: recimo The Supremes, The Jackson 5, Stevie Wonder in The Four Tops. Sicer pa je bila sinonim za vse slabo, zlo, grdo, manjvredno, zločinsko, neumno

in nevarno – in moj oče je vzbujal strah. Kot je večkrat rekel moj brat: »Kadar očka pride skozi glavna vrata, Veselje zbeži skozi zadnja.« Z nami sploh ni govoril, če nam ni ravno na dolgo in široko predaval o našem domnevno grdem vedenju, včasih po celo uro, mi pa smo morali stati v pozoru in dajati vtis, da si vse skupaj jemljemo k srcu kot pridni otročički – nobenega muzanja, kremženja, zehanja, zavijanja z očmi, sicer bi nam trda predla. Če smo hoteli kam s prijatelji, smo morali za dovoljenje zaprositi več tednov vnaprej in prestatati še eno predavanje o nevarnostih družbe in naši lastni nizkotnosti, običajno ko je bil pri večerji, ki jo je skuhal sam: meso, krompir, korenje, zelje, vse stlačeno in zmešano z omako. Vedno si je, ko se je vrnil iz službe, sam skuhal večerjo. Pojedel jo je naravnost iz kozice, kot tudi jutranjo ovseno kašo – precej praktično, če prav pomisliš, saj je prihranilo nekaj pomivanja. Ko je bilo neskončno predavanje le pri kraju, je dovoljenje največkrat zavrnil. Predavanje je bilo lahko tudi uvod v telesno kaznovanje.

Ko se je oče vrnil z dela, ponavadi ko smo mi že po večerjali, je posedel v kuhinji z mamo, otroci pa smo v dnevni sobi v nadstropju gledali televizijo. Vedno je zvenel jezno, zato smo pritiskali ušesa ob tla in se trudili razvozlati, kaj govori. Večinoma sploh ni bil jezen, in šele ko sem prvič obiskala Lagos, sem domela, da je govoril tako, kot je za njegovo kulturo značilno. Zdelo se je, da vsi moški vsepovprek jezno vpijejo, dokler nisem spoznala, da samo govorijo s poudarkom in, tako je, na glas.

Večerji so sledili živahni pogovori v družinskem krogu z mamo, ki nas je vse spodbujala, naj kaj povemo, naj se izrazimo. Pogovarjali smo se, kako smo preživeli dan, drug drugega dražili in pretresali dnevne novice, čeprav se to sliši imenitneje, kot pa je bilo. Oče je, če je bil doma, molče sedel na svojem mestu pri koncu mize, z glavo v kozici, ali pa je s predavanji o politiki posegel v pogovor, da je povsem zamrl. Pri jedi je glasno cmokal, zato sem si vedno prizadevala, da bi sedela čim dlje od njega.

Zares sva se začela pogovarjati šele sredi mojih dvajsetih let. Roko na srce, kot najstnica ga nisem prenašala. Upiralo se mi je zadušljivo vzdušje, ki ga je vnašal v hišo, to, kako nam je kratil svobodo. Leta 1975 sem pisala dnevnik, stran na dan, ki so večinoma ostale prazne, razen tistih, ki sem jih vsevprek počekala s »sovražim ga«.

Ko sem šla od doma in zaživela po svoje in samostojno, tam, kamor njegov vpliv ni segel, se mi je žolčnost začela polegati in sčasoma, po malem, sem očeta vzljubila, oziroma bolje rečeno, priznala sem si, da ga imam rada. Osemnajst let sem preživela z njim in bil je neločljiv del mojega bitja. Ko sem se mu enkrat izvila iz rok, sem lahko začela z njim vzpostavljati enakopravnejši odnos.

Mama je bila živo nasprotje svojega moža. Skupaj sta utelešala pravi pravcati jin-jang zakonski par. V nasprotju z njim je bila odprta in komunikativna; enako

topla in materinska, kot je bil on oster in nedostopen; enako blaga, kot je bil on vzkipljiv. Mama se spomni, da je ji oče, ko smo bili še čisto majhni, v vsem pomagal pri skrbi za nas – preden je šel zjutraj na delo in ko se je zvečer vrnil. Ni se ji bilo treba sami ubijati, čeprav se je, ko je bil najmlajši dovolj star, da je šel v šolo, spet zaposlila kot učiteljica. Odtlej je imela dva polna delovnika – kot mati in kot učiteljica.

Mama je z velikim veseljem skrbela za svoje malo pleme in uspešno obvladovala vse, kar je to zahtevalo od nje. Zнала je z denarjem, in če nas je poslala k bližnjemu špeceristu ali v zadružno trgovino, pa smo prinesli domov peni premalo, smo morali nazaj ponj. Oče je šel enkrat na teden po nakupih v Woolwich – po možate zadeve, recimo k mesarju – tak lovsko-nabiralniški podvig. Doma je vse zložil na kuhinjsko mizo in pregledal račun. Tudi njemu je bilo povsem samoumevno, da jo mahne nazaj v četrť ure oddaljeno mesto, če mu je kdo narobe vrnil drobiž.

Mama je vsak funt dvakrat obrnila, da bi nas dobro prehranila, in nam na krožnik naštevala rezine kumare in liste solate. Pojesti smo morali, kar smo dobili. Prigrizovanja med obroki ni bilo. Izbirčnost ali prenajedanje sta bila izključena. To je bilo, dolgo preden je v britanskih družinah prevladal »samopostrežni« tip večerje. Bonbon ali dva v petek zvečer – to je bil tedenski posladek. Vedno smo bili zdravi in razen prehladov tako rekoč nismo zbolevali. Zahajanja v kavarne ali restavracije si nismo mogli privoščiti; počitnice so bile redke. Spomnim se šolskega izleta v Stonehenge, kampiranja v natlačeni prikolici, ko je

ves čas deževalo, in grozno nepozabnega obiska pri mamini prijateljici v Somersetu, ko so nas njeni rasiistični otroci zmerjali z »opicami«. Samo pomislite, kako je to bolelo. Stara sem bila kakšnih devet let in vsa na trnih pričakovala počitnice, potem pa tak podel hladen tuš od otrok, ki naj bi nam postali prijatelji. Mama si je nekoč želela družino ustvariti na podeželju, vendar je vedela, da nam siloviti podeželski rasizem ne bi bil prihranjen.

Moja mama je čudovita, pogumna in častna ženska, čeprav preskromna, da bi se tega zavedala. Izžarevala je neko arhetipsko materinskost, ki je bila protipol očetovemu avtoritarnemu starševskemu slogu. Njena mama je bila obsedena z nadzorom, ona pa se je temu uprla in hotela, da bi njeni otroci svobodno zadihali in da jih oče ne bi zatrl. Otroci smo se prerivali za to, kdo bo imel to srečo, da jo bo držal za roko, ko smo šli peš v cerkev, in kdo ji bo zvečer masiral noge, ko so bila gospodinjska opravila končana in se nam je pridružila pred televizorjem.

Jasno, njene polne pozornosti nismo mogli biti deležni, saj je pri osmih otrokih v desetih letih vsakega najmlajšega na tem položaju kaj kmalu izpodrinil nov dojenček. Trenutki tesne materinske bližine na štiri oči so bili gotovo omejeni, naj nas je imela še tako rada, in del starševskih dolžnosti je odpadel na mojo najstarejšo sestro. Kot srednji otrok sem bila brez obveznosti razen te, da si sama krajšam čas.